

**ТЪРНОВСКА
КНИЖОВНА ШКОЛА**

8

Дар от Ил. Св. св. Кирил и Методий

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

СВ. ЕВТИМИЙ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ, И НЕГОВАТА ДУХОВНА МИСИЯ В ЕВРОПА

Осми международен симпозиум
Велико Търново, 14—16 октомври 2004 г.

Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново
2007

886.4-022.043(063) + 92 Евтимий Търновски

796

+949.42.032(063)

+246(497.2)(091)(063)

+378.4(497.216)(063)

Редакционна колегия:

проф. дфн Георги Данчев (отг. редактор)

проф. дфн Иван Харалампиев

проф. дфн Невяна Дончева-Панайотова

проф. дин Йордан Андреев

проф. д-р Ангел Давидов

ст.н.с. д-р Агоп Гарабедян

Маргарита Пушкарлова (научен секретар)

86154

УНИВ. БИБЛИОТЕКА - В. ТЪРНОВО
Инв. № 4560 / 2007

© Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
© Научноизследователски център „Търновска книжовна школа“
© Институт за балканистика при БАН

ISBN 954-524-339-2 (Т8)

Посвещава се
на проф. Василка Тъпкова-Заимова,
почетен доктор
на Великотърновския университет
„Св. св. Кирил и Методий“

Откриване на симпозиума

ПРЕДИСЛОВИЕ

По-добре беше слънцето да изгасне,
отколкото да замлъкне Евтимиевият език!

Тези думи на митрополит Йоасаф Бдински са сред най-красноречивите оценки, които времето и историческата памет на българите пазят за една от емблематичните личности на средновековна България и царствения Търновград. „Св. Евтимий, Патриарх Търновски, и неговата духовна мисия в Европа“ бе темата на поредния VIII международен симпозиум „Търновска книжовна школа“, проведен във Велико Търново на 14–16 октомври 2004 г. Негови организатори, по традиция, бяха Великотърновският университет „Св. св. Кирил и Методий“ и Институтът за балканистика при Българската академия на науките.

Преди повече от 40 години първите им ръководители проф. Пеньо Русев и проф. Николай Тодоров насочват научните търсения на медиевистите от двете млади институции, които са връстници, към благодатната проблематика на Търновската книжовна школа. През 1971 г. по случай 600-годишнината от създаването ѝ те организират Първия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ и полагат началото на една традиция, която се оказва продуктивна не само за специалистите от двете институции, но и за много старобългаристи и палеослависти от други университети и академични звена както от България, така и от чужбина. Материалите от проведените досега седем симпозиума (1971, 1976, 1980, 1985, 1989, 1994, 1999) са издадени в представителната научна поредица под наслов „Търновска книжовна школа“.

В програмата на VIII международен симпозиум бяха включени 101 доклада на учени от България, Русия, Румъния, Гърция, Сърбия, Италия, Швеция. Повечето от тях влизат в състава на предлагания 8 том на поредицата „Търновска книжовна школа“.

По предложение на организаторите на симпозиума неговата работа започна с тържествена церемония за присъждане званието „doctor honoris causa“ на Великотърновския университет на проф. Василка Тъпкова-Заимова — дългогодишен преподавател в университета, научен ръково-

дител и консултант на мнозина преподаватели и докторанти, ревностен изследовател на Търновската книжовна школа и постоянен участник в симпозиумите за нея. Ето защо редакционната колегия на 8 том „Търновска книжовна школа“, издаван по традиция от Великотърновския университет и Института за балканистика при БАН, реши томът да бъде посветен на проф. Василка Търкова-Заимова като знак на истинска благодарност и заслужена признателност за всеотдайния ѝ труд и огромния ѝ научен принос за развитието на българската медиевистика и византинистиката. Скромният ни дар е израз и на нашето пожелание към нея за крепко здраве и творческо дълголетие!

Проф. д-р Невяна ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА

ОТКРИВАНЕ
на Осмия международен симпозиум
„Търновска книжовна школа“

Уважаеми колеги и гости!

Скъпи великотърновски студентки и студенти!

Драги дами и господа!

За осми път Великотърновският университет „Св. св. Кирил и Методий“ отваря широко вратите на своята аула, а и на няколко свои аудитории за откриването и провеждането на поредния международен симпозиум „Търновска книжовна школа“. За осми път Великотърновският университет и неговият Научноизследователски център „Търновска книжовна школа“, съвместно с Института за балканистика при Българската академия на науките организират и провеждат този значителен научен международен форум.

Всеки пореден международен симпозиум си има своя тематика, която е разработена в научните доклади. Темата на осмия симпозиум е: „Св. Евтимий, Патриарх Търновски, и неговата духовна мисия в Европа“. Докладите, включени в програмата, са около 100. Те ще бъдат прочетени и обсъждани в 4 секции: Първата секция е „Литературознание“, втората секция е „Езикознание и палеография“, третата секция — „История и археология“ и четвъртата секция — „Философия, богословие, изкуствознание“.

Твърде много са докладите в програмата на настоящия симпозиум. Освен от България в нея срещаме имена и на учени от Гърция, Румъния, Русия, Украйна, Литва, Сърбия.

Драги колеги,

Откривам Осмия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ и пожелавам на всички участници успешно научно представяне и приятно пребиваване в красивия и древен Търновград.

проф. д-рн Георги ДАНЧЕВ

директор на Научноизследователски център
„Търновска книжовна школа“

Проф. д-р Иван Харалампиев обявява решението на Академичния съвет за присъждане званието Почетен доктор на Великотърновския университет на проф. Василка Тъпкова-Заимова

ПРИВЕТСТВИЕ
на ректора на Великотърновския университет
„Св. св. Кирил и Методий“

Уважаеми участници в Осмия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“,
Уважаеми гости,
Дами и господа!

През 1971 г. във Велико Търново се случиха две важни събития. Висшият педагогически институт „Кирил и Методий“ беше обявен за втори български държавен университет, а в дните на тържествената прослава се проведе Първият международен симпозиум „Търновска книжовна школа“. Обединяваше ги един знаменателен хронологичен факт — навършваха се 600 години от създаването на Евтимиевото книжовно средище в манастира „Св. Троица“ — един изключителен духовен център, прославил Търновград и България далеч зад техните граници. Тогава бях студент в горните курсове, бях председател на кръжока по старобългарски език и вече имах обсъдено едно кратко съобщение за езика на Цамблаковото „Мъчение на Йоан Нови Сучавски“.

Двете събития, на които станах свидетел тогава, в голяма степен предопределиха моята по-нататъшна съдба. И струва ми се, може да бъде разбрано моето вълнение сега, когато ми е отредена голямата чест да приветствам участниците в Осмия симпозиум като ректор на университета домакин и в същото време като редови учен да изнеса доклад в една от секциите на симпозиума.

Позволете ми, уважаеми дами и господа, да ви поздравя от свое име и от името на академичното ръководство на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ по случай откриването на симпозиума и от сърце да ви пожелаая делова, приятна, успешна и плодотворна работа!

През изминалите години всички търновски симпозиуми, с изключение на първия, имаха конкретна обединяваща тематика — „Ученици и последователи на Евтимий Търновски“, „Григорий Цамблак. Живот и творчество“, „Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа“ и др. Едва сега, на Осмия симпозиум, името и приносът на Евтимий Търновски са поставени на подобаващо предно място, макар че в многобройни по-ранни доклади и научни съобщения те са разисквани

подробно. Убеден съм, че това не е случайно. Каквито и противни аргументи да се изтъкват, блажената кончина на свети Евтимий, патриарх Търновски, с голяма сигурност трябва да се отнесе към 4 април 1404 г., за което имаме и конкретни сведения, и теоретични основания. Можем следователно да приемем, че сега, 33 години след Първия търновски симпозиум, ние имаме основание да говорим за втора 600-годишнина, този път свързана със смъртта на учителя Евтимий и погребението му в Бачковския манастир. Това прави поредния симпозиум, който се открива днес, по-значим, а пред участниците в него поставя, или по-скоро възобновява още един проблем за колегиално дискутиране.

Идеята за подробно изучаване на богатото наследство на Търновската книжовна школа, като резултатите се оповестяват на периодично провеждани международни симпозиуми, се оказва много продуктивна. Търновските симпозиуми станаха средище за обмен на научни постижения, за среща на различни поколения учени, за възпитаване на млади изследователи медиевисти. Те показаха освен това, че са нужни огромни усилия за събиране, проучване, оценяване и издаване на онова, което вековете са съхранили от времето, когато средновековното българско общество изживява своя изключителен духовен разцвет в навечерието на смазваща държавна катастрофа. В крайна сметка досегашните търновски симпозиуми показаха, че изследването на средновековната Търновска книжовна школа не само не е самоцелно, а нещо повече — то е твърде важно за разбиране на процесите в историческия развой на европейската култура и духовност. Това ми дава основание да бъда оптимист за бъдещето на симпозиумите „Търновска книжовна школа“. И с този оптимизъм да завърша своето кратко приветствие, като ви уверя, че вие сте добре дошли във Велико Търново и във Великотърновския университет!

На добър час на Осмия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“.

проф. д-р Иван ХАРАЛАМПИЕВ
ректор на Великотърновския университет
„Св. св. Кирил и Методий“

ПРИВЕТСТВИЕ

на директора на Института за балканистика при БАН

Уважаеми господин Ректор,
Драги колеги и студенти,
Госпожи и господа,

В историята на Великотърновския университет симпозиумите, посветени на Евтимиевата книжовна школа, са ярко събитие, което е плод на научното сътрудничество между Великотърновския университет и Института за балканистика. Съвместните изследвания на тези два научни центъра са насочени към българската история и култура в престолния Търновград, който е средище на културни процеси, придобили общославянско и общобалканско значение. Времето показва, че тази проблематика стана приоритетна в изследванията на редица изтъкнати български и чуждестранни творци в областта на славистиката и балканистиката, които представиха резултатите от своите научни дирения в седемте международни симпозиума, организирани досега във Велико Търново.

Позицията ни на продължители на замисъла на П. Русев и Н. Тодоров, инициаторите за комплексното изследване на голямото дело на св. Евтимий Търновски, ни позволява да отчетем, че благодарение на съвместните ни усилия се утвърди една плодотворна традиция, която повече от 30 години намира материален израз в изданията на поредицата „Търновска книжовна школа“.

В тази връзка искам да изтъкна, че съвместната ни работа при организирането на тези изяви нямаше да има постигнатите досега резултати, ако не беше активното съдействие от страна на Великотърновската община и Великотърновската митрополия. Затова използвам случая да изкажа нашата благодарност за тази съпричастност. Искам също така да благодаря на всички български и чуждестранни участници в Осмия симпозиум, посветен на великото дело на последния Търновски патриарх.

Уважаеми проф. И. Харалампиев, позволете ми да изразя нашата признателност и благодарност за положените лично от Ваша страна и от страна на Оперативното бюро с председател доц. д.ф.н. Н. Дончева усилия за успешното организиране и осъществяване на настоящия симпозиум.

И накрая отправям сърдечно пожелание за успешна и ползотворна работа.

Ст.н.с. д-р Агон ГАРАБЕДЯН

директор на Института за балканистика при БАН

ПОЗДРАВЛЕНИЕ от чуждестранните участници

Скъпи приятели на Търновската книжовна школа,

Идеята за организирането на симпозиуми „Търновска книжовна школа“ е, така да се каже, търновска и именно колеги от Търновския университет решиха да я осъществят на практика. На тяхната покана с радост се отзоваха колеги от чужбина и така се събраха немалък брой изследователи не само от съседните балкански страни и Източна Европа, но и от страните от Западна Европа и Америка. Всички ние станаме, може да се каже, една приятелска компания, един отбор. Някои от нас започнахме млади, и както бяхме млади, така остаряхме. Всички ние обикнахме не само България и Велико Търново, но също така и Второто българско царство и героите на така наречената Търновска книжовна школа и плодовете на техния труд. Обикнахме свети Патриарх Евтимий Търновски и учениците му, неговия учител св. Теодосий Търновски, св. Григорий Синаит, Роман, Ромил, Иоасаф Бдински, Киприан, Григорий Цамблак и много други. Всички ние работихме упорито, всеки в сферата на своите интереси, за да хвърлим доколкото можем повече светлина върху делото на тези велики личности от Българското средновековие.

Какво постигнахме ние и какво принесохме на тази нива, наречена Търновска книжовна школа, не е моя работа да отсъдя. Това, което мога лично да изразя, е, че съм изключително радостен, заедно с другите колеги от чужбина, защото днес виждаме, че Търновската книжовна школа има много нови приятели, нови научни работници, готови да се трудят и принесат много плодове и да дадат богата реколта, така че Симпозиумите да продължат пътя си напред, без каквото и да било колебание или песимизъм.

Нека това бъде и нашето пожелание!

проф. Димитриос ГОНИС (Атина)

НАУЧНОТО И АКАДЕМИЧНО ДЕЛО НА ПРОФ. ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА

Пламен ПАВЛОВ (Велико Търново)

Уважаема проф. Тъпкива,
Уважаеми г-н Ректор,
Драги колеги, участници и гости в Осмия международен симпозиум
„Търновска книжовна школа“,
Дами и господа!

Висока чест е за мен да представя накратко досегашната плодотворна научна и преподавателска дейност на проф. Василка Тъпкива-Заимова. Разбира се, задачата не е от лесните. Научното дело на дълбокоуважаемата проф. Василка Тъпкива-Заимова има ясни и по своему императивни академични измерения. От друга страна обаче, тази солидна научна продукция е с твърде богата и разностранна проблематика, като притежава не само българска, но и балканска и европейска значимост. Научното творчество на почитаемата юбилярка вече няколко десетилетия носи заслужен престиж не само за нея като изследовател, а и на българската медиевистика, на нашата историческа и филологическа наука. Не бива да пропускаме и друго съществено обстоятелство — студиите и книгите на проф. Тъпкива отдавна са неотменна част от научната подготовка на няколко поколения изследователи на българското, византийското и Балканското средновековие. И, не на последно място, надали можем си представим съвременната ни медиевистика, изследователски процес и обучение по история без нейните прецизни преводи и коментари на византийски и латински извори, без нейната откривателска и изследователска работа над стотици съчинения от официалната и апокрифната византийска и старобългарска литература.

Василка Тъпкива-Заимова е родена на 7 август 1924 г. в София в семейство, което ревностно пази и неотклонно следва патриотичните традиции и европейска ориентация на модерната българска интелигенция.

През 1943 г. В. Тъпкова завършва престижния в онези години френски колеж в столицата и записва класическа филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Дълбоките ѝ интереси я насочват и към лекциите по история, археология, старобългарска литература. Скоро след завършването си (1947 г.) тя постъпва в Института по история при БАН, а от 1964 г. работи в Института по балканистика. През 1966 г. се хабилитира, а от 1973 г. е професор. От онези години и до днес В. Тъпкова-Заимова участва активно в международни византоложки, балканистични и славистични форуми, специализира и изнася лекции в авторитетни световни центрове (Париж, Москва, Виена, Вашингтон, Кьолн, Рим, Атина, Солун и мн. др.).

Научното творчество на проф. В. Тъпкова-Заимова е свързано най-вече с изследването на българската, византийската и балканската политическа и културна история. Нейната превъзходна езикова подготовка, енергия и удивителна работоспособност се проявяват още при участието ѝ с преводи и коментари в солидната серия томове с гръцки и латински извори за българската история. Както с основание отбелязва проф. Йордан Андреев в предговора към нейната библиография (издадена от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ през 1985 г.), работата с тази сложна изворова материя е не просто превод, но и тълкуване, интелектуално предизвикателство. То изисква не само отлично познаване на класическите езици (в тяхното развитие в продължение на векове!), но и вникване в духа на епохата, на нейните исторически и културни реалии. Благодарение на проф. Василка Тъпкова-Заимова днес ние познаваме много по-добре творбите на редица автори, сред които такива своеобразни класици на византийската историопис като Йоан Скилица, Михаил Псел и Никита Хониат, „Чудесата на св. Димитър Солунски“, грамотите на Василий II, текстове, излезли изпод перото на десетки хронисти, църковни и светски писатели, автори на жития, апокрифи...

Изворознанието и днес е сред приоритетните теми на проф. Василка Тъпкова. Не случайно напоследък тя подготви за печат един корпус с извори за цар Самуил и неговата епоха. Скорошното, надявам се, публикуване на тази книга ще бъде едно отдавна необходимо не само за нашата наука, но и за българската нация културно събитие, нов принос за осмислянето на изпълнената с драматизъм, героика и трагизъм Самуилова епоха, наричана с право и „Българската епопея“.

В началото на своя научен творчески път В. Тъпкова работи върху ред неизследвани проблеми от миналото на България и Югоизточна Европа, които хвърлят нова светлина върху различни проблеми от средновековната ни история — например по въпроса за старобългарските аули, византийското влияние в облеклото на средновековните българи, идейнополитическото влияние на Византия и България в Западните Балкани и т.н.

Монографията ѝ „Нашествия и етнически промени на Балканите VI—VII в.“ (С., 1966) е оценена високо у нас и в чужбина. И това не е случайно, тъй като в нея В. Тъпкова-Заимова не само привлича и ана-

лизира обемен изворов материал, но и изследва детайлно сложните миграционни и държавнообразователни процеси в българските и балканските земи — събитията, очертали в значителна степен пътя на средновековната българска държава. Ярکو постижение в научния път на проф. Василка Тъпкова-Заимова е фундаменталният труд „Битолски надпис на Иван Владислав — самодържец български“ (С., 1970), осъществен заедно с нейния съпруг, големият наш езиковед проф. Йордан Заимов. В тази, смело мога да заявя, класическа книга на модерната българска медиевистика, проф. Тъпкова направи съществени приноси в изследването на Самуилова България и събитията от края на X — началото на XI в., като извърши и своеобразна реабилитация на едностранчиво оценявания и дори обруган в дотогавашната историография български владетел Иван Владислав (1015—1018). Критичното издание и новата историческа интерпретация на този изключителен старобългарски паметник дадоха категоричен научен отговор на познатите ни спекулации в бивша Югославия. Този труд заслужено получава високата награда на името на Светите братя Кирил и Методий през 1971 г.

Ценни са приносите на В. Тъпкова-Заимова за проучването на съдбата на българските земи през X—XII в. Специално трябва да се отбележи монографията „Долни Дунав — гранична зона на византийския Запад“ (С., 1976). За първи път авторката изследва комплексно ролята на т. нар.

Момент от тържествената церемония.
 От ляво на дясно: проф. д-р Невяна Дончева-Панайотова,
 проф. д-р Иван Харалампиев, проф. Василка Тъпкова-Заимова,
 проф. д-р Георги Данчев

късни номади (печенези, узи и кумани), като привлича многоброен наративен и археологически материал от двата бряга на Дунав. Критичният прочит на тези безспорно важни събития очертава българската етнокултурна характеристика на Българския североизток, вкл. Добруджа, природата на т. нар. „миксоварвари“ на Долни Дунав, както и предпоставките за освободителното движение на Асеневци в края на XII в. Най-високата оценка за тази книга е в това, че тя в продължение на вече почти три десетилетия е настолно помагало на историци и археолози у нас и в чужбина. Изследването на темата е продължено от проф. Тъпкова с редица проучвания, свързани както с Долния Дунав и Балканите, така и с Мала Азия, голяма част от които са публикувани в чужди издания. На свой ред, част от многобройните изследвания на проф. Василка Тъпкова-Заимова, посветени на по-ранната епоха, са събрани в нейния труд „Византия и Балканите през VI в.“ (Лондон, 1979 г.).

Друг кръг проблеми, занимаващи проф. Василка Тъпкова-Заимова в продължение на много години, са свързани с историята на църквата, християнската духовност, светителските култове. Българо-византийският културен диалог и неговото отражение в православна Европа (Сърбия, Влашко и Молдова, Русия) е предмет на редица нейни изследвания, сред които водещото място е отредено на култа към св. Димитър Солунски. Естествено разгръщане на тази проблематика виждаме в излезлите през последните години статии за св. Дазий Доростолски, св. Варвар, св. Иван Рилски, св. Петка Епиватска/Търновска, св. Иван Владимир и т.н.

Наред с официалната християнска култура В. Тъпкова-Заимова от много години работи и върху средновековните апокрифи. След поредица статии се стигна до книгата „Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и средновековна България“ (С., 1996 — с А. Милтенова). Нови нейни публикации, посветени на цикъла за пророчицата Сивила, на т. нар. „Разумник“ и т. н., излязоха и през последните няколко години в различни сборници и списания у нас и в чужбина.

Проф. В. Тъпкова посвещава немалко усилия и на различни историографски проблеми. Без претенции за изчерпателност ще отбележим изданието на книгата със съчинения на знаменития френски византолог ерудит Шарл Дюканж (С., 1992, заедно с Рая Заимова), встъпителната студия към книгата „Византийската общност“ на Димитрий Оболенски (В. Търново, 1998), страниците, посветени на учени като Йордан Иванов, Петър Динев, Роже Бернар и др. Впрочем не можем да пропуснем и написаното от юбилярката за френските католически училища в България и тяхната образователна и културна мисия, за контактите между български и френски слависти, за български учители в Македония през XIX в. и т.н.

Нека накратко се спрем и на „Търновската тема“ в научното творчество на проф. Василка Тъпкова-Заимова — проблематика, върху която тя работи от много години и която по естествен начин се свързва с ней-

... с Никита Хониат, култа към покровителя на

Асеневци св. Димитър Солунски, връзките на българите с номадите на Долни Дунав и т.н. Специално трябва да отбележим изследванията на проф. Тъпкова по голямата тема за „Третия Рим“ и мястото на Търново в политическата идеология на българите през XII–XIV в. именно като „нов, български Константинопол“ — „втори Цариград — и словом, и делом!“, както четем в житието на св. Теодосий Търновски. Впрочем тя постави този проблем и в по-широкия контекст на сакралните градове, съотнасяйки Търново както с Константинопол, така и с Йерусалим и Рим. Безспорно е обаче, че най-яркият израз в тази „Търновска тема“ е дълбоката съпричастност на В. Тъпкова към мащабния проект „Търновска книжовна школа“, чийто естествен център е именно ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. И тук имаме предвид не само участието на юбиларката с доклади в тези вече осем международни симпозиума, но и нейната ангажираност — като се започне с подготовката на форумите, тяхното провеждане, научни дискусии и т.н., за да се стигне до редактирането на поредния обемист том... В сходен план може да се разглежда и участието на проф. Тъпкова в поредицата от международни конференции с общ наслов „Българите в Северното Причерноморие“.

Авторитетно е участието на В. Тъпкова и такива мащабни проекти като многотомната „История на България“ (т. I–III, С., 1979–1982), „Кирило-Методиевска енциклопедия“, „Хронологична енциклопедия на света“ (т. VI, В. Търново, 1995), „Светът след Иисус“ (В. Търново, 1999) и мн. др., вкл. в европейски научни инициативи, свързани с издаването на извори, изследването на миграциите през Средновековието, с контактите между Изтока и Запада.

Известна е енергичната дейност на проф. В. Тъпкова-Заимова като ръководител, научен секретар или член на национални и международни комисии, колективи, редколегии. Примерите са многобройни, като особено изпъква нейното участие в редколегията на авторитетното българско списание „Etudes balkaniques“. И понастоящем проф. Тъпкова достойно представлява българската медиевистика и византология в полето на балканското и европейско научно сътрудничество. Готовността за ангажиране с трудни задачи, безукорната коректност и колегиалност не само утвърждават името ѝ на водещ български медиевист, нещо повече — както стана дума, тези нейни качества работят за международния престиж на българската наука.

Изследователската дейност на проф. В. Тъпкова-Заимова е съчетана с преподавателска работа в Художествената академия (от 1973 г.), ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (от 1975 г.), СУ „Св. Климент Охридски“, ПУ „Паисий Хилендарски“, Нов български университет и др. Проф. Василка Тъпкова-Заимова е носител на високи наши и международни отличия. През юли 2003 г. е избрана за doctor honoris causa на Букурещкия

Проф. В. Тъпкова-Заимова от много години е свързана с ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, като от 1981 до 1994 г. тя е титуляр на дисциплината „История на Византия и средновековна балканска история“ в Историческия факултет, същевременно изнася специализирани курсове лекции, работи като научен ръководител на дипломанти и докторанти. И понастоящем тя чете основен курс лекции пред студентите от Православния Богословски факултет. Именно поради това е значим приносът на проф. В. Тъпкова-Заимова и за утвърждаването на високия авторитет на ВТУ в страната и чужбина. Като своеобразна равносметка на важни етапи от нейния научен път ще отбележим биобиблиографията в чест на нейната 60-годишнина (издание на ВТУ, 1985) и солидния сборник за 70-та ѝ годишнина (С., 1997). Активна е дейността на юбиларката и в Съюза на учените в България, вкл. неговия клон във Велико Търново.

Научната и обществена дейност на проф. Василка Тъпкова-Заимова е свързана и с впечатляващата ѝ готовност да подпомага и да си сътрудничи с учени от различни страни, специалности и поколения, особено с младите изследователи, докторанти, специализанти. При това със забележителна добронамереност, но и със също така дълбоко присъщата за нея възискателност. В това отношение специалистите по средновековна история, литература и култура във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ в нейно лице имат шанса да работят заедно с учен от европейска величина. По разбираеми причини по-специално място имаме ние, нейните колеги от Историческия (днес Историко-юридически) факултет, най-вече от катедра „История на Средните векове“, в по-широк кръг — от някогашната „мега“-катедра по стара и средновековна история, археология и етнография. И тук, сигурен съм, ще ме подкрепят всички колеги, защото ние от много години възприемаме проф. Тъпкова като представител на нашата научна и преподавателска общност. Затова е повече от естествено, че инициативата за днешния ни празник в чест на проф. Тъпкова се роди именно в „средновековната“ катедра и веднага беше възприето от цялата историческа колегия и от Факултетния съвет. Предложението на Историко-юридическия факултет получи одобрението на колегите от Филологическия и Православния Богословски факултет и в крайна сметка от Академическия съвет, като бе мотивирано лично от ректора на ВТУ проф. д-р Иван Харалампиев. Така на 27 септември 2004 г. проф. Василка Тъпкова-Заимова беше единодушно избрана за *doctor honoris causa* на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Да се представи досегашното научно творчество на проф. Василка Тъпкова-Заимова е наистина трудна задача... Присъщият ѝ висок дух и удивителна работоспособност ни изненадват с нови и нови идеи. Нека ние, нейните колеги, възпитаници и съмишленици, пожелаем на проф. Василка Тъпкова-Заимова, почетен доктор на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, много здраве и нови творчески успехи!

ОБРАЗЪТ НА ТЪРНОВО В ИЗСЛЕДВАНИЕСТА ЗА ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

Василка ТЪПКОВА-ЗАИМОВА (София)

Моят поглед не се ограничава само върху 7-те тома от „Търновска книжовна школа“, които системно излизаха от печат, а и върху някои публикации по същата тематика, за която отново сме се събрали днес. Защото още през 1983 г., когато се честваше 20-годишнината на Велико-търновския университет, също се изнесоха забележителни доклади, които излязоха две години по-късно в един том. Аз избрах едно изречение от доклада на покойния Г. Плетнъв, който каза „Новото учебно заведение се яви като естествен приемник на Търновската книжовна школа, на нейните традиции.“ („Приносът на Великотърновския университет за

Проф. Василка Тъпкова-Займова произнася академичното си слово

развитието на историческата наука“. — в: Великотърновският университет „Кирил и Методий“ в развитието на хуманитарните науки“, 1963—1983, С. 1985, с. 41). Разбира се, междуременно излязоха и други публикации, между които библиографският указател „Велико Търново (1185—1393)“, където материалът е подреден тематично. Не можах обаче да взема отношение към „Средновековният Търновград“ — книга, която излезе в последните месеци на 2004 г.

Прочее, започвам с изданията на извори, в които Търново заема основно място, като се започне от излязлата през 1981 г. книга на В. Гюзелев „И самият Търновград ще разтръби победите“, после минавам към непретенциозния на вид сборник „Документи за политическата история на средновековна България, XII—XIV век“, съставен от търновските ни колеги И. Лазаров, И. Тютюнджиев и П. Павлов през 1993 г. и където Търново се среща 23 пъти (и така е далеч не само в този сборник). Прехвърлям последните няколко тома „Гръцки“ и „Латински извори за българската история“, многогодишно издание на БАН, където името на българската столица фигурира многократно. Прескачам и на Запад и се надвесвам над „Кратките византийски хроники“, които П. Шрайнер издаде между 1975 и 1979 г. и от които в последно време той извлече една статия, посветена на българската история, където намира място и възстановяването на Търновското царство, на Търновската патриаршия и пр. Статията е наречена „Събития от българската история във византийските кратки хроники“ — в: П. Шрайнер, Многообразие и съперничество, С. 2004, с. 177—186). А само от преди няколко месеца е трудът на М. Калицин и К. Мутафова, „Подбрани османски документи за Търново и Търновската каза“, С., 2003 г., като издание на Института за балканистика и на Велико-търновския университет. Обръщам внимание, че в предговора на тази книга е съобщено много подробно за „мястото, което Търново заема в историческата памет на българите“, т.е. има подробна библиография, като, разбира се, е посочена и излязлата между 1986 г. и 2000 г. „История на Велико Търново“, както и: Кр. Мутафова, Старопрестолният Търнов в османотурската книжнина (XV—XVI в.), В. Търново, 2002.

Почти не се спирам на множеството археологически публикации на колегите К. Попконстантинов, Я. Николова, М. Робев, П. Славчев, Т. Овчаров, К. Готев и др., които се редуваха в течение на много години, защото там по-трудно се проследява фонът, върху който съответните средновековни автори са изграждали своите представи за старата столица. Но между публикациите на археолозите искам да спомена в т. 3 от „Търновска книжовна школа“, който е от 1984 г., статията на Й. Алексиев „Столицата Търновград през втората половина на XIV в....“, с. 293—301, където се дава в обобщен вид и в светлината на последните археологически проучвания представа за облика на града според разкопките, а има и една възстановка от архитект Т. Теофилов — това покрай поместе-

ните и няколко снимки. Алексиев е направил възстановки съобразно с археологическите си наблюдения и в две други статии: първата от тях намираме в сборника „Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV—XVIII век“, Велико Търново, 1992, с. 117—122, където самото заглавие ясно обяснява съдържанието: „Търновград в навечерието на османските нашествия (Стопанска, социална и културна характеристика)“. Втората му статия е публикувана в сб. „Евтимий, патриарх Търновски, и неговото време“, пак търновско издание от 1998, с. 233—240. Тя е озаглавена „Сведения за столицата Търнов в произведенията на свети Евтимий, патриарх Търновски“ и отново — в контекста на археологическата картина — се споменава характеристиката на Търново като „славний град Търнов“ според Житието на света Петка, или „царят спешно се върнал в своя царски град“ според Житието на св. Йоан Рилски. Пак там (и не само там) е поставен въпросът и за Трапезица като „град“. В същия т.4 намираме и публикацията на П. Славчев „Социална характеристика на населението в средновековната столица Търново“ (с. 302—309), която отново ни свързва с онези изследвания с чисто исторически характер, които споменавам по-нататък и които по този начин допълват представите ни за отделните квартали и видовете население в тях.

Оттук нататък минавам предимно на публикациите с чисто исторически характер.

Когато през юбилейната 1985 г. чествахме 800-годишнината от въстанието на Асеновци и възстановяването на средновековната българска държава, аз написах в т. 4 на „Търновска книжовна школа“, който излезе през същата година, статия „Търново между Ерусалим, Рим и Цариград (идеята за престолен град)“, с. 249—261, и се постарях да се задълбоча в идеята за властта, олицетворена от образа на столичния град, където се концентрират всички символи на тази власт — дворци, патриаршия и пр. Ще се върна и по-долу към тези проблеми, главно във връзка с визията за средновековния престолен град, както я очертава и Й. Андреев. Припомням още, че в същия т. 4 руският ни колега Д. Поливянни публикува на свой ред статия, озаглавена „Търновград глазами средневекового современника“ (с. 262—277), в която много подробно е проследена почитта и възхвалите, които тогавашните книжовници са отправяли към любимата си столица. Започва се например с Григорий Цамблак, като чрез него е показано и конкретно разделянето на града на квартали, наречени също „градове“, описани са дворците, крепостите и църквите, най-после назовавани са жителите на града според занаятите, които са упражнявали, и пр. Но проследявам най-вече публикациите, свързани с Цамблак и Киприан, които написа Н. Дончева и които са на брой 24 в библиографията на последната ѝ книга: „Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа, XV—XVII в.“, В. Търново, 2004 г. Затова не

рискувам да ги изброя дори частично, а се задоволявам да спомена в тази насока само една от предходните ѝ монографии: „Киприан, старобългарски и староруски книжовник“, С., 1981. И отново се зачетох в новата ѝ книга върху възхвалата за Търново, която му въздава Цамблак по повод Киприановото посещение в града през 1379 г., когато бившата вече столица е наречена все така неизменно „велик град“ и „царица на градовете“ (с. 226 и 431). А там прозира и емоционалното чувство, което вълнува човека, завърнал се в родния си град, „защото обич подтикваше пастира“. Тези красиви слова успешно допълват думите, с които в „Слово за Евтимий“ Цамблак е обрисувал Търново, говорейки за „голямото му величие, твърдостта на стените му, красотата му и самото му местоположение...“ — емоционално описание, което се среща във всички текстове на Цамблак, както показва авторката.

Но нека отново да допълня нещо от книгата на Д. Поливянни „Средновековният български град, XIII—XIV в.“, излязла на български език през 1989 г. Покрай подробните си проучвания върху типологията на средновековните български градове той отделя място и на сакралната защита на Търново не само от страна на Богородица „Градозащитница“, но и от страна на света Петка, която в Житието, написано за нея от патриарх Евтимий, е сравнена с храбър войн, отбраняващ града, а у Цамблаковото „Похвално слово за Евтимий“ мощите на света Петка са третата защитна сила, която като „храбър войн“ отбива нападенията на неприятелите.

Тук ще се обърна и към други публикации, които се занимават главно с текстове, защото именно в текстовете се намира най-много оригинален материал за отношението към самата столица.

От материала на томове „Търновска книжовна школа“ искам да припомня двете статии на Г. Данчев, именно „Агиографско-панегиричното наследство на Евтимий Търновски — извор за сведения за дейността на Асеновци“, пак в посочения т. 4 от „Търновска книжовна школа“, с. 9—18, и „Димитър Кантакузин и агиографските традиции на Търновската книжовна школа“, на с. 156—168 в т. 2 от същата поредица, който беше отпечатан през 1980. Неизменно срещаме традиционните и повтарящи се епитети „преславний царский наш град“, „царский град“, „царствующий град“, „славний град Трънов“, а във втората статия намираме и молитвата на Димитър Кантакузин към св. Йоан Рилски, в която има молба за запазване на православната църква и която донякъде наподобява подобната на Евтимий към същия светец, когато османците са пред Царевец. Наблягайки на емоционалното изречение у Евтимий да „утвърди „нашите градове“, Г. Данчев припомня как е обрисуван възвеличаващият образ на Търновград. Със същия подход авторът е пристъпил и в двете си монографии „Владислав Граматик — книжовник и писател“, С., 1969, и „Димитър Кантакузин“, С., 1979 г.

Десетина години след споменатите чествания за 800-годишнината на старата столица Р. Панова публикува книгата си „Столичният град в културата на средновековна България“, С., 1995, където е събрала голям брой от впечатленията, които се намират у някои, макар и чужди, свидетели на изграждането и издигането на Търново, главно в края на XII и XIII в. Имам предвид напр. прочутите цитати от съчиненията на автори като Никита Хониат: „Той е най-укрепеният и най-красивият от всички градове при Хемус, обкръжен със здрави стени, пресечен от малка река и изграден на една височина.“, или на малко по-младия му съвременник Теодор Скутариот: „Това е най-забележителният от градовете на Хемус по здравина и известност, разположен на планина и заобиколен от река в кръг.“ (с. 142—143). Въз основа на тези далечни възпоминания авторката изгражда и наблюденията си за официалното и църковното строителството, за местоположението на града, което оказва влияние върху външния му облик и вътрешното му устройство. Тя ги повтаря накратко и в статията си „Културата на Търновград XIII—XIV в. — увод в темата“, отпечатана в т. 6, с. 347—355 от „Търновска книжовна школа“, който е от 1999 г. Свързва ги отново с идеята за властта в столичния град и мистичната закрила, която получава от страна на светците му — покровители. В този дух същата авторка е изградила и една предходна своя статия в сборник, излязъл пак в Търново през 1994 и озаглавен „Османската инвазия на Балканите и краят на средновековната българска държава“. Тази статия се нарича „Търново — идеологема и реалност (Проблеми на културата на Второто българско царство през XIV в.)“, където първата — според нея — идеологема е за *утвърждаване на българската държавност*, а втората е за *приемственост* между Първата и Втората българска държава. По-нататък в същия дух са изброени *идеологеми, ценности на християнската религия* и изяви на *патриотичност, на върховенството на църковната власт и пр.* (с. 139 сл.).

Понеже по-горе споменах как средновековните автори мислят за своя столичен град и го споменават с благоговение, искам да отбележа също как западни и други автори, главно пак от Средновековието, пишат за съществуването и развитието на Търново. Този вид изследвания намирам обилно не само в томове на „Търновската книжовна школа“, а и в статиите, поместени в търновския сборник „Културата на средновековния Търнов“, който излезе през 1985 г. в издателството на БАН. В този пореден сборник намирам поместени няколко статии от наши археолози и историци, които отново не изброявам поименно, защото като се занимават с археологически паметници и останки от църкви, отделни квартали и практикуваните там занаяти, тези изследвания остават малко встрани от общата ми постановка. Но бих обърнала внимание на статията на Ж. Въжарова, която в този сборник е посветена на „Търновските старини през погледа на руските очевидци“ (с. 195—214). Тя започва с едно впечатление на руски пленник от XVII в., който вероятно познава Търново,

защото отбелязва, че то е близо до античния *Nicopolis ad Istrum*. Оттам нататък Вържарова минава на Ю. Венелин, Виктор Григорович, Ф. Успенски, П. Сирку, А. Грабар, т.е. на автори чак до ХХ в. Затова прекъсвам тук изброяването на късните впечатления на тези очевидци, които достигат почти до наше време. А защо се спрях по-конкретно на този материал? Защото заключението на авторката е, че тези сведения имат отношение и към прочутата публикация на Хр. Даскалов от 1859 г. „Открития в древней столице Болгарской Тырново“, която един вид поставя начало на изследванията, които ме занимават. Към тази статия на Вържарова бих могла да добавя едно изследване на И. Дуйчев за „П. А. Сирку — един заслужил изследвач на средновековно Тырново“, отпечатана във „Величието на Тырновград“. С., 1985 (съставител А. Попов), с. 406—410. За да не подновявам по-долу тези си наблюдения за т.нар. „стари изследвачи на Тырновград“, ще изброя от същия сборник имената на съвременни колеги, като на споменатия вече Й. Алексиев, на Н. Жечев, Зл. Генова и Сл. Стойкова, които са автори на съответно поместените материали (с. 397—429) за Хр. Даскалов и Кръстю Миятев, за Васил Берон, за М. Москов, К. Шкорпил, Т. Николов и за В. Златарски.

Но да се върнем към проучванията за Тырново, които се основават на спомени и публикации на западноевропейски съвременници на Второто българско царство или от малко по-късно време. В една статия, която намери място в т. 5 на „Тырновска книжовна школа“, отпечатан през 1995 (с. 471—476), Рая Заимова и аз решихме да хвърлим поглед върху „Тырново в западноевропейската книжнина (XV—XVIII в.)“, като се спряхме най-напред на картографски материали. Позоваваме се на, първо място, на една статия на П. Коледаров „Средновековни карти като източник за Тырновград“, която излезе в „Средновековния български град“, С., 1980, с. 180—185, а също и на доклада на Б. Бешевлиев, който авторът му изнесе на същия пети симпозиум, но после го отпечата в сп. „Епохи“, Велико Тырново, г. V, 1997, кн. 1—2, с. 180—247, под заглавие „Велико Тырново в печатни картографски документи от XVI до XIX в.“.

Започвам с изложението на Коледаров, където виждаме как — главно във връзка с усилените търговски връзки със Запада, редом с Венеция и Генуа, се явява Тырново най-напред в една карта от град Верчели в Южна Италия от края на XII или първите десетилетия на XIII в., а след това и в няколко карти — съответно от 1220 (автор италианец), от 1275 (автор африканец) и 1325 (автор каталанец). Името на българската столица се чете навсякъде, макар и често да е изопачено. То е споменавано и в други портолани, космографии и пр., както личи и от един вариант на споменатата статия на П. Коледаров, озаглавен „Велико Тырново в старинните карти“ и отпечатан в споменатия сборник „Величието на Тырновград“ (с. 382—394), където авторът разглежда още седем карти от XV в. и десет от XVI в. Към тях са добавени и две други от сбирката на Националната библиотека в Париж, именно един атлас и една друга сбирка с

испански произход от самия край на посоченото последно столетие. Представени са и повече от дванадесет мореплавателни карти от XV и до края на XVI в., където фигурира Търново, макар и пак на много места името му да е изопачено или дори да липсва име, а да фигурира само мястото, където то трябва да се е намирало. Допълвам с една трета статия от същия автор, озаглавена „Средновековните карти като извор за българската история“ в „Помощи исторически дисциплини“, т. 4, С., 1986., където на с. 161—162 са приведени следните форми на името на българската столица: Turno, Trinago, Drinago, както те са означени у няколко картографа от XIV в. Също така в споменатата и основно документирана статия на Б. Бешевлиев се проследява мястото, което е отделено на старата българска столица в тези — както той ги нарича — печатни картографски документи, като набляга и на приносите на учени и хуманисти със съответните си знания. Като илюстративен материал той прибавя и 38 препечатки на съответните карти дори до прочутата карта на Х. Киперт от 1864 г.

Почти по същото време самата аз отпечатах, пак в едно търновско издание, именно „Българите в Северното Причерноморие“, т. 3 от 1994, с. 101—105, откъс от един итинерарий от гр. Брюж в Белгия от 1380 г., където Търново също е означено като град в България, която там се простира откъм Стара планина до Трансилвания (очевидно пак стари картографски представи). Същия материал бях публикувала на френски предварително в „Onomastica“, Rocznik VI, Wrocław (Craków 1960, с. 111—119 = Variorum Reprints, London 1979, № XXIII). Но връщайки се към споменатата наша обща статия с Р. Заимова, искам да добавя, че що се отнася до самите западни автори (вече не картографи), наблягаме най-много на преписката между Калоян и папа Инокентий III, където във връзка с преговорите за уния Търново се споменава многократно като благороден град, добре укрепен и пр. По-нататък посочваме как е отразен образът на Търново в някои съчинения на ранни пътешественици от XV и XVI в., у които представите за земите на юг от Дунав са отчасти оформени въз основа на антични описания, т.е. споменават се провинциите *Дакия*, *Мизия* и пр., както впрочем това стои и у картографите. Един такъв автор е Флавио Биондо от XV в., който нарича Търново голям град, подчинен на „Мизисца или Българина“, т.е. информацията му е стара, от времето, когато действително е имало български владетел. Споменаваме също и Одорико Риналди, един от последователите на Цезар Бароний, у когото Търново отново е поставено като главен град на България и център на тамошната църква. Все за XVII в. по-подробно се спираме на прочутия френски книжовник Шарл Дюканж и двете му съчинения „История на латинската империя“ и „История на Византия“, където подробно се описва Търновският период на българското царство и самото Търново, без обаче да се обръща специално внимание на проблемите за властта и за столицата като олицетворение на тази власт. И нашето зак-

лючение е, че това е така, т.е. че на Търново е отредено периферно място, защото у всичките тези автори (а и у няколко други) ренесансовата им мисъл е насочена към Цариград — символа на ранната християнска идея и тамошната власт.

Покрай далечните известия на западноевропейски автори в същия том 5 се намира статията на Даринка Караджова за „Търново и Търновско в приписките на старите български ръкописи от XIII—XVIII в.“, с. 477—492, където се натъкваме на спомена за някогашната столица у самите български книжовници. Караджова дава представа например как поп Манасий пише в един петогласник от 1644, че самият той е „от град Търново, наречен Трапезон“ (Дряново). По-често обаче, както показва тя отново, въпросните съставители на приписки само споменават, че пишат в Търново, без да дават коментари или описания. Така е в Ловчанския сборник от края на XIV в., в един лист от октоих на дяк Никола от третата четвърт на XVI в., в панегирика на калиграфа иеромонах Данил от 1622/3 г. и на сборника пак на Данил Етрополски с неделни поучения от 1626 г., а има и вторична приписка от 1665 г. за глад в Търново. Същата авторка дава и много подробна информация, която черпи от вторични приписки на книги, писани или преписвани отново в самото Търново и по-често в Търновския край, или пък такива, които от Търново са минали в други градове и обратно. Нейното заключение, което е придружено с цифрови данни, дава възможност да се проследи и постепенното обедняване откъм културни изяви на този район, който е от първостепенно значение за развитието на нашата култура.

Историята на Търновска България и на самото Търново е разгледана и от руската специалистка О. Дубовик пак в същия том 5, където нейната статия носи заглавието „Търново как центр болгарской государственности в представлении болгарских историков XVIII-го века.“, с. 493—503. Тя се спира на Паисиевата „История словеноболгарская“, на Зографската история и на Спиридоновата „История во кратце о болгарском народе словенском“. Покрай прегледа на отразените събития, които намираме в тази статия, искам тук да спомена във връзка с моята тема онова, което О. Дубовик подчертава за историята на Търново, представена по следния начин от Спиридон: Илирик е първият български цар, който „сътвори три града над Истър, т.е. Дунав..., третият град е Търново“; поставен е там да царува „Борис... цар български“. Историята е по-дълга — намесен е и Охрид, но той идва като столица след Търново и затова аз спирам до тук.

Би трябвало да очакваме може би повече проучвания за облика на Търново в периода, когато то е под заплахата на османците. Но като изключим прочутия разказ на Григорий Цамблак, който се среща в почти всички изследвания, засягащи тези събития, това, което имаме като изворов материал, не е дало много голяма възможност да се явяват повече публикации от този вид. В „Българската Анонимна хроника“ от

XV в. има информация за събитията от 1395 г., но не и за падането на самата столица. Това показва и последният ѝ издател и преводач И. Тюнтонджиев (изданието му е от 1992 г.). Османските книжовници от XV и XVI в. Нешри и Садеддин, които черпят и от Идрис Битлиси, изброяват български градове, споменавайки и Търново като столица, но нищо по-подробно, освен — разбира се — че споменават успехите на завоевателите. Това личи и от статията на К. Мутафова, озаглавена „Към проблема за османските методи на завоевание“ и поместена в посочения по-горе сборник „Османската инвазия...“ (с. 159—180).

Подобно впечатление се добива и от статията на М. Калицин в същия сборник, озаглавена „Версията на Ходжа Мехмед Садеддин за падането на Търновското царство под османска власт“ (с. 101—109), както и от цялостното издание, което тя направи през 2000 г. на „Корона на историите на ходжа Садеддин“ (вж. напр. с. 55). Всичко, сумирано дотук, е изложено и обилно допълнено в посочения по-горе сборник „Подбрани османски документи...“, където името на Търново (наричано Търнови) се споменава 45 пъти, но има повече връзка с поземлените отношения и администрацията на каазите, с вида на населението и данъкооблагането и пр., отколкото с физиономията на града.

В по-друга насока се отправям към подробната статия на Й. Андреев „Едно дипломатическо пратеничество в Търново през 1395 г.“ (т. 6 от „Търновска книжовна школа“, 1999, с. 429—438). Става дума за сведенията, които получаваме от Йоасаф Бдински в неговото „Похвално слово за света Филотея“ и пратеничеството, възглавявано от Константин, сина на Иван Страцимир, където вече не се говори с възторг за бившата българска столица, а се напомня за „пълното и плачевно разорение“ на Търново, както се изразява авторът. А за малко по-ранния период, т.е. пак за XIV в. и по-конкретно за 1311/12 г. за пръв и може би единствен път се пише за „страна Търновска“, както показват П. Павлов и В. Грудков в статията си „Бележки към Житието на св. патриарх Еврем като исторически извор и литературен паметник“ (пак в т. 6 на „Търновска книжовна школа“, с. 439—450).

В известен брой информационни записки на чуждоземни пътешественици, търговци или църковници намираме пак напомняне за името на някогашната българска столица, както показва напр. още И. Дуйчев в една от ранните си статии, именно „Описание на царство България от 1640 на архиепископ Петър Богданов“: Архив за поселищни проучвания, 2, С., 1940, с. 174 сл. Подобни данни се срещат и в известния труд на Ив. Сакъзов, „Стопански връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетие“, С., 1930, с. 28. В последните години това показва отново и Й. Списаревска, която в статията си „Новооткрити дубровнишки документи за българската история в архива на конгрегацията „De propaganda fide“, в: Помощни исторически дисциплини, пак в споменатия т. 4, с. 209—213, като привежда напр. едно завещание от 1363 на Дубровнишкия търговец Miroe de Sissa. Там става дума за църквата Santa Venera

in Ternove (срв. Също: I. Spisarevska, L'intelighenzia bulgara nel XVII secolo e l'Italia. — Atti dell' 8° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo, Spoleto 1986, с. 303—317. Вж. допълнителна библ. и у Б. Бешевлиев, Цит. съч. в същия том, бел. 93). Към този вид проучвания би трябвало да допълним и статията на Г. Данчев, „Името на Търново и сведения за него в два документа от XVI в., съхранени в италиански архиви“, в Юбилеен сб. „20 години Великотърновски университет, 1963—1983“, кн. 2, Велико Търново, 1984, с. 19—29, а също и на А. Попов „Епитети и определения към името на средновековната столица Търновград“, в Годишник на музеите в Северна България, 1976, № 2, с. 330—350. (Впрочем в споменатия по-горе Библиографски указател на с. 7—8 може да се намери и допълнителна литература главно за произхода на името Търново, напр. от Н. Ковачев и пр.).

Най-сетне би могло да се допълни още нещо за това, как изглежда Търново като център на патриаршия и какъв е църковният живот след XIII в. Но това отново би ме отклонило от основната ми тема. Искам само накратко да обърна внимание на насочеността на някои от излезлите статии пак в сборниците на „Търновска книжовна школа“. В т. 5 напр. се намира статията на Д. Гонис за „Търново и крайбрежните митрополии и архиепископии през XIV век“ (с. 455—470), а нейно един вид допълнение е статията на И. Тютюнджиев в т. 7, който е от 2002 г. (с. 559—575), посветена на „Екзархии на Цариградската патриаршия в българските земи през XIV—XIX в.“. Този хубаво документиран материал дава обаче малко за самия образ на града в духовно отношение. Аз имам също една статия за отношенията „Между Охрид и Търново“ в т. 6 (с. 337—346) и втора — продължение на първата, в съавторство с П. Бойчева, озаглавена „Охрид, Търново и откъддунавските княжества (XIII—XV в.)“ в последния т. 7, с. 375—400, но там се разглежда само църковната политика — проблеми, които в различни варианти се срещат и в други изследвания, без да ни информират конкретно за начина, по който е възприемана църковната атмосфера в столичния град.

Между сравнително малкото изображения на Търново, за които става дума по-долу, разполагаме с едно изображение на града и една негова църква в станалия много известен Брашовски миней № 34, който е от XIV в. и за който се появиха няколко публикации след тези на откривателя му Ст. Маслев (припомням статията му във „Векове“ № 1 от 1975 г., с. 16—31, където са посочени и предишните му публикации; срв. и други посочвания в споменатия Библиографски указател, с. 8—9.). Тук вече виждаме как изглежда столицата в очите на един съвременник, който се е помъчил да я нарисува. Чете се и *Търнов град и мост*. Освен това там има изобразена и една птица, която държи цвете в клюна си, и това изображение позволява да се направи връзка с разпространения мотив за т.нар.

„Падане на царство“, където птицата донася на царя (не се казва кой) вестта, че царството му ще бъде превзето. Този мотив с птицата вестител е много разпространен в няколко варианта, той минава от заплахата за падането на Цариград в 1453 г. към предупреждение (макар и анахронично в нашия случай) за края на българската столица. А. Милтенова и аз публикувахме статия с такова заглавие, именно „Падане на царство“ в споменатия сб. „Османската инвазия“ (с. 27–39), където, от една страна, посочихме библиографски данни за този мотив, а от друга, го свързахме и с някои заемки от българската историко-апокалиптична книжнина — като напр. един късен препис от XVIII в. на „Видение Данилово“, където традиционното за Цариград оплакване „О, горко ти, Седмохълми граде!“ е подменено с „О, горко ти, земьо агарянска!“. В този дух има публикация и от Т. Моллов в посочения сборник „Патриарх Евтимий Търновски“ (с. 307–316), озаглавена „Величието и падението на Царевград Търнов в есхатологична перспектива“, където е намерила място темата, свързана с хилиазма и идеологемната формула за преходността (или вечността) на престолните градове. В същия том З. Ждраков показва някои от споменатите мотиви на същата тема в изобразителното изкуство. Затова статията му се нарича „Очакване края на света през XV век в Търново“ (с. 325–333). Аз продължих изследването на тази тема в една статия, която излезе в току-що публикувания Сборник в чест на проф. д-р Георги Данчев. Нарекох я „Плаващи образи и мотиви в историко-апокалиптичната книжнина във Византия и България“ (с. 461–474). Направих и някои сравнения с миниатюри за падането на Цариград — дело на критянина Г. Клонцас от XVI в., — които две белгийски авторки, Ж. Фереекен и Л. Хадерман-Мисгуиш, издадоха през 2000 г. Тук, сред илюстрациите, които са част от т.нар. „Пророчества на Лъв VI“, намирам отново *Търновско*, ако мога така да се изразя — преосмисляне не само от изображения напр. на потоп, който поглъща Константинопол и който се свързва с османското завладяване, а също и от разпространената легенда за „последния цар“, който спасява народа си, преди да поднесе Богу короната си на Голгота.

Стигнахме отново — и това ще бъде краят на моите наблюдения — до мистичната идея за Търново — Трети Рим. Заслугата да се разгледа този мотив, свързващ Търново с приемствеността в православието, принадлежи на Й. Андреев, който в т. 3 на „Търновска книжовна школа“, излязъл през 1984, издаде статията си „Търновската книжовна традиция и идеята за третия Рим“ (с. 310–316). Позовавайки се на една от добавките към Манасиевата хроника и призовавайки отново много повтаряните епитети, „Царевград Търнов“, „царски град Търнов“, „Богоспасяем град Търнов“ и пр., той развива идеята за мястото на Търново „новия Цариград“ — на фона на българските тогавашни идейни ценности и в съперничество с Цариград — това много преди падането на самия Цариград и претенциите на Москва за „трети Рим“. В по-кратък вариант Й. Андреев

даде същата постановка в статията „Книжовната традиция и идеята за Третия Рим“ отново в сборника „Величието на Търновград“ (с. 279—282). Аз продължих проследяването на тази идея, като в посочената си по-горе статия за Търново между Рим и Цариград се сприх и на историко-апокалиптична книжнина и фолклорната традиция за развитието ѝ в рамките на съперничеството в държавната идеология между византийската столица и Търново — това в навечерието на османския период. И пак, както споменатия по-горе автор, отпечатах съкратен вариант във „Величието на Търновград“ под заглавие „Българо-византийските отношения и концепцията за „втория“ и „третия“ Рим (с. 283—295). Накрая, макар и накратко, искам да спомена отново употребата на възхвалителните епитети, отразяващи уважението, което всички жители на столицата или нейни съвременници са изразявали в своите слова. Това личи напр. в двете статии на А. Попов „Епитети и определения към името на средновековната столица Търновград“, в: Годишник на музеите от Северна България, т. 2, 1976 (с. 281—298) и „Средновековната столица Търново в титулатурата на патриарси и царе“, в: Плиска, 3, Варна 1983, с. 283—289.

Към предговора на всеки том от поредицата „Търновска книжовна школа“ е отразено конкретното му оформление в рамките на „една плодотворна традиция“, която продължава повече от три десетилетия. Така напр. в т. 4 е наблегнато на „... престолнината Търновград..., който е средище на културни процеси, придобили общославянски и общобалкански смисъл“. Като реших да се опитам да обобщя темата за образа на средновековно Търново, аз имах предвид това, но имах и друго нещо на ум — как в очите на съвременниците израства изобщо Средновековие — явление, което по-бавно се развива на Запад, докато към 1500 г. градовете стават там към 60 000. Но на Балканите и главно във Византия градовете са винаги на лице, няма прекъсване на градския живот, а градът на Константин не е преставал да отразява самочувствието на византийската империя, а след него и в съперничество с него се издига и Търново. И затова всяко описание, всяко възпоминание за българската столица от XIII в. пататък е преизпълвало нейните представители с чувство на гордост и със съзнанието за вечност, както е усещано в самия Цариград, дори когато вече става Истанбул. Търново обаче си остава Търново и през всички векове след великата покруса (а това пак ни отвежда до сравнение с Константинопол), и в Константиновия град, и в българското Търново, Богородица „градоспасителка“ е тяхната главна покровителка. Затова, колкото и скромно да е изворовото ни наследство, то любимата столица не престава да присъства, ако не от историческите съчинения, то поне от агиографската книжнина и от легендата и така нейният образ продължава да поддържа съзнанието за свободата, която ще дойде отново и ще върне мястото му. Затова именно аз с удоволствие проследих в нашите симпозиуми мястото му най-вече тук, във Великотърновския университет.